

jeziku: no jedna je kulturna konstanta neizbrisiva — porodična solidarnost klana, očuvana zajedno s vlastitom pravdom i običajima. Sami sebe nazivaju još uvijek Ciganima. Utoliko, praksa asimilacije nije uspjela. »Kulturni genocid neke manjine gotovo ništa ne donosi dominantnom društvu, tek nekoliko nadomjestaka. Naprotiv, pokazalo se da kulturni genocid uvijek predstavlja uništenje dobara dragocjenih za cjelokupno čovječanstvo« (103).

Silva Mežnarić

Roger Collins

THE BASQUES

Oxford: Basil Blackwell, 1986, 272 p.

U istraživanjima posvećenim etnicitetu na evropskom prostoru osobita pažnja obično se daje problematici Baska. Baski, naime, još predstavljaju svojevrsnu enigmnu u znanosti. Njihov jezik, koji se razlikuje od okolnih indoevropskih kao i od svih poznatih jezika svijeta, otvara pitanje ne samo o njihovu porijeklu i etnogenezi nego i o porijeklu ljudske prisutnosti u Evropi općenito. Stoga je prikladno što je britanski izdavač Blackwell pokrenuo svoju seriju »Narodi Evrope« monografijom o Baskima autora Rogera Collinsa.

Collinsonov rad nastoji dati detaljni pregled povijesti Baska i zapadnih Pireneja od rimskih vremena do kraja 12. stoljeća, tj. do razdoblja kad su se glavne političke podjele i bitne karakteristike baskijskog društva iskristalizirale (str. XII). Treba reći, međutim, da je autor morao proširiti to razdoblje da bi, s jedne strane dodirnuo teze o porijeklu Baska a da bi, s druge strane, povezo baskijsku prošlost, barem u osnovnim crtama, sa sadašnjom njihovom perspektivom. U definiciji baskijske etničke skupine Collins polazi od lingvističkih kriterija: Baski su, naime, oni koji govore baskijski jezik.

Autor tvrdi da za suvremeni baskijski nacionalizam i kameno doba ima ideološki značaj (str. 1). Treba reći, međutim, da je prahistorija oduvijek imala stanovit ideološki značaj u odnosu na suvremenost. Proučavanje početaka ljudskih društava moguće je polazište za kritiku nekih suvremenih pojava. Ipak, kad Baski tvrde da su

im preci živjeli u pirenejskom kraju od neolita, ili čak od paleolita, time oni uglavnom žele istaknuti pravo autohtonog stanovništva da se održi. U tom smislu čak se tvrdi da su Baski sačuvali izvorni fizički identitet, a istraživanja krvnih grupa zaista su pokazala da Baski imaju vrlo visok udio krvne grupe 0 i minimalni udio grupe B u odnosu na ostalo evropsko stanovništvo (str. 4—7). Zaključci su ponekad krajnji. Nekoliko fragmenata jedne kromanjonske lubanje pronađene u baskijskim pokrajinama bile su za neke dovoljan dokaz da se zaključi kako su stanovnici zapadnih Pireneja od prije 9.000 godina imali istu vrstu lubanje kao i današnji Baski. Collinsa upravo zadivljuje takav očit utjecaj nacionalističkih pretpostavki (str. 7).

Collins se, međutim, sâm osvrnuo na znanstvene teze o porijeklu Baska. Dvije najvjerojatnije teorije povezuju Baski sa starim Iberima (eventualno sjevernoafričkog porijekla) odnosno sa kavkaskim narodima (str. 9, 10). Baskijski jezik u svakom je slučaju jedini preživjeli ostatak predindoevropskih govora Evrope. Možda je i jezik Pikta pripadao toj jezičnoj grupi, mada mnogi smatraju vezu između Baska i Pikta potpuno neosnovanom (str. 11, 12). Collins, međutim, s pravom zaključuje da izoliranost baskijskog jezika u odnosu na druge jezične porodice najbolje govori o njegovoj drevnosti. Jezici se, naime, ne razvijaju u izolaciji (str. 12). S druge strane, područje Pireneja gdje žive Baski nije toliko izolirano kao što se često smatra. Zato postoji alternativna mogućnost da su se Baski doselili odnekud u ranoj antici. Možda su dospjeli u Pireneje nošeni kao »strani element« valovima prvih indoevropskih migracija (str. 13—15).

Bilo kako bilo, danas nema nikakvih dokaza po kojima bi se moglo zaključiti jesu li Baski autohtono stanovništvo Pireneja ili doseljenici. Ima vrlo malo tragova o ljudskom stanovanju u ovim krajevima od kraja zadnjega ledenog doba a, osim toga, iako bi kromanjanci mogli biti preci Baska, društvene i ekonomske razlike između njih i Baska tako su velike da taj kontinuitet, prema Collinsu, nema smisla osim u kontekstu spomenutog baskijskog nacionalizma (str. 20). No, Collins ipak kaže da je stanovit kontinuitet stanov-

ništva baskijskih krajeva postojao od bronzanog doba te da su utjecaji novog stanovništva u željeznom dobu bili samo lokalni. »Ovo je, dakle, moguća niša u koju treba smjestiti društvo 'proto-Baska'; ovo je njihov fosilni otisak« (str. 30).

U trećoj knjizi svoje *Geografije* Strabon je spomenuo narod *Ovasκωνovov* koji je živio na području zapadnih Pireneja gdje znamo da su kasnije živjeli Baski. To bi, dakle, bila prva historijska vijest o Baskima (str. 31, 32). Rimski vojni kontakt s njima vjerojatno datira od početka prvog stoljeća p. n. e. (str. 38). Collins spominje da su u rimskoj vojsci postojale posebne jedinice sastavljene od Baska i da odnosi s Rimom, prema tome, nisu bili samo konflikti ili izolacijski (str. 47). Nadalje, u rimskom razdoblju počela je stanovita urbanizacija sjevernoiberijskih naselja. Čini se da se tada baskijski jezik povukao na sjever iz doline rijeke Aragon i pokrajine Alave (str. 57, 58). Latinski jezik vjerojatno je postao jezik viših slojeva u gradovima dok se baskijski zadržao u planinama (str. 79, 80). Potkraj rimskog razdoblja, tj. u 4. i 5. stoljeću, došlo je do masovnog pokrštavanja Baska, i to u isto vrijeme kad je i ostalo stanovništvo Iberijskog poluotoka primilo kršćanstvo (str. 59, 10). Collins postavlja i pitanje kako su se Baski uspjeli održati u rimskom razdoblju. Na to pitanje, doduše, on ne daje jasan odgovor, mada isključuje mogućnost da je to bilo zbog izoliranosti njihove planinske domovine ili zbog različitosti baskijskog jezika (str. 81).

Nakon propasti Rima, Baski su se našli na granici između dvije suparničke germanske kraljevine: državu na jugu osnovali su Vizigoti a na sjeveru Franci. U tom političkom kontekstu gradska naselja na jugu Pireneja izgubila su svoj baskijski identitet i počela surađivati s centralnim dvorom Vizigotskog kraljevstva komu su baskijski brđani predstavljali strani element i prijetnju (str. 81). S druge strane, Baski su pomogli vizigotsku trgovinu robljem. Naime, podanici franačke države transportirani južno od Pireneja ostali bi *izvan* pravnog položaja i zaštite i tako su se mogli prodati Vizigotima kao robovi (str. 84).

Zanimljivo je da kod planinskih Baska u prvom dijelu srednjeg vijeka nije

bilo tragova o nekoj aristokraciji: postojale su samo starješine, glave proširenih porodica (str. 90). Nadalje, u 6. i 7. stoljeću došlo je do stanovitih tenzija u odnosima između grada i sela, a može se nagađati da je uzrok tome bio porast stanovništva brđana (str. 98). Baski, naime, nisu dijelili svoje posjede jer je zemlje u zapadnim Pireneima bilo malo a pretjerana podjela ugrozila bi im gospodarsku bazu (usp. str. 100). U rimskom razdoblju vojna regrutacija oduzimala je jedan dio viška stanovništva, a kasnije su se pojačale migracije i osnivanje novih domaćinstava u okolnim područjima (str. 100, 101). Iz Collinsova teksta proizlazi da je ponovna baskizacija Alave, dijelova Aragonije i drugih krajeva iz kojih je baskijski jezik bio potisnut u rimskom razdoblju bila posljedica migracije, tj. spuštanje s planina.

Vjerojatno kao posljedica migracije iz Pireneja, tijekom 7 stoljeća nastala je pokrajina Gascogne u južnoj Francuskoj kao poseban entitet. Neki toponimi, međutim, upućuju na mogućnost da su baski živjeli na području Gascogne još prije rimskih vremena, te da su u srednjem vijeku *ponovno kolonizirali* taj prostor. Ima i mišljenja da ti toponimi pripadaju nekome danas izumrlom akvitanjskom jeziku koji je bio donekle srodan baskijskome (str. 104, 106). U svakom slučaju, Gascogne je dobila ime po Baskima, a njihova je etnička prisutnost u njoj bila jaka u 8. stoljeću. Tada je izraz Gascogne označio baskijski teritorij sjeverno od Pireneja. Asimilacija je, međutim, brzo zahvatila Baske, tako da se u 11. i 12. stoljeću identitet Gascogne diferencirao od užeg pojma etnički baskijskih zemalja (str. 113).

Unatoč procesima na sjeveru, Baski su ostali čvrsto utaboreni u svojoj pirenejskoj domovini. Sposobnost da zajednički djeluju pokazala se primjerice godine 778. kad su napali i uništili pozadinsku stražu Karla Velikog u dolini Roncesvalles. Mada razlog Karlova prijelaza Pireneja nije posve jasan, ep *Chanson de Roland* opjevao je ovaj događaj kao sukob između franačkih kršćana i španjolskih muslimana, sasvim zanemarujući ključnu ulogu Baska (str. 119, 120, 123).

U 9. i 10. stoljeću niknulo je Kraljevstvo Pamplone koje se u idućim sto-

ljećima stopilo i/ili pretvorilo u Kraljevstvo Navarre. Španjolski Arapi, tj. Mauri, istovječili su Navarce i Baskike (str. 185), a srednjovjekovna Navarra zaista je uključivala velik dio baskijskog područja. No odnos Baska prema tom kraljevstvu nije bio jednostavan. Sami nisu imali instituciju monarhije, te ako su vladari Pamplone i Navarre niknuli iz njihovih redova, onda bi monarhija mogla biti kulturna posuđenica koju su Baski preuzeli od drugih naroda (usp. str. 160, 161). S druge strane, iako je početkom 11. stoljeća čitavo baskijsko područje ušlo u sastav jednog kraljevstva, kraljeve u Pamploni i Navarri nije vodila ideja o stvaranju neke posebne baskijske države. Dakako, među samim Baskima nije se još razvio neki osjećaj jedinstva koji bi nadilazio njihove unutrašnje podjele i labavost društvene strukture na svim razinama višim od proširene porodice (str. 180). Kao što je Collins spomenu na početku svog rada: ljudi su živjeli u odvojenim mikrosvjetovima, a »U samim planinama, povijest čovjeka uglavnom je bila povijest dolina...« (str. 17).

Kraljevstvo Navarre dostiglo je najvišu moć i zauzelo najveći teritorij u doba Sancha Garcesa III (1004—1035), zahvativši gotovo čitavo baskijsko govorno područje. Baskijski jezik tada je govorila većina stanovništva u pokrajinama Navarra, Vizcaya, Guipuzcoa; u krajevima sjeverno od Pireneja i u značajnom dijelu Aragonije i Kastilije. Međutim, unatoč tome, svi pravni i administrativni dokumenti bili su napisani na latinskom; javljaju se i prve indikacije o romanskom govoru koji se kasnije razvio u kastilijanski jezik (str. 182).

Na drugom planu, 11. stoljeće vidjelo je prema Collinsu prvi značajan razvitak gradova poslije rimskih vremena, a bilo je priljeva novih ideja, institucija i stanovništva, osobito iz Francuske. Pojačale su se razlike između ruralne kulture i kulture gradova, Crkve i dvora (str. 220). Monarhija je ubrzala proces vezivanja stanovništva za zemlju (str. 228), premda se kraljevi Navarre nisu osobito zanimali za zbivanja u planinskim krajevima (str. 232). Stoga su jedina svjedočanstva o baskijskom ruralnom društvu sadržana u poveljama o imunitetu, tzv. *fueros*, što su ih kraljevi pot-

kraj 12. stoljeća dali nekim pograničnim mjestima. Collins posebno opisuje sadržaj *fueros* iz malih mjesta Berneodo i Antoñana u Alavi i Laguardije u Rioji. U tim se dokumentima govori o zaštiti od nasilnog ulaza u stanove ili pljenidbe robe, o općinskim granicama, davanjima kralju, o fiksnim porezima (od kojih neki imaju baskijska imena), o globama za ubojice i nasilnike itd. Zanimljivo je da su ubojice plaćali globe dok se za lopove predvidjelo vješanje. To znači da je društvo krajnje oštro kažnjavalo prijestupe protiv imovine (str. 222). Postojale su i globe za tučnjave između žena, a zanimljiva još je odredba iz Antoñane da žena koja uhvati muškarca za bradu, kosu ili genitaliju mora platiti globu ili biti bičevana (str. 223). Takva je mjera (ili protumjera) indikativna s obzirom na ostatke matrijarhalnih običaja koje Collins spominje u drugim dijelovima svog rada (npr. matrijarhalni obrazac nasljeđivanja, upotreba imena majke umjesto imena oca — str. 160). Jesu li muškarci štitali svoje novostečene položaje u okviru nekoga posuđenog patrijarhalnog feudalizma? Nažalost Collins to ne komentira.

Postavlja se pitanje kakav je bio doprinos Baska repopulaciji Iberije nakon protjerivanja Maura. Tzv. *reconquista* uglavnom je bila dijelo Kastilije, no Collins ističe da je baskijska etnička prisutnost u sjevernoj Kastiliji bila velika u 10. i 11. stoljeću. S druge strane, život u novoosvojenim dijelovima Kastilije bio je drukčiji od života u Leónu, matičnom kraljevstvu Kastilije. Stanovnici novih krajeva imali su veće osobne slobode a feudalci su davali kolonistima *fueros* u kojima se osigurava seoska i gradska samouprava; dakle, nešto što nije postojalo ni u Leónu ni u Galiciji, ali što je naličovalo na kasnije pojave u baskijskim pokrajinama Guipúzcoa i Vizcaya. Je li taj faktor bio doprinos Baska i njihove ruralne tradicije porodične autonomnosti? Bez obzira na tu mogućnost, eventualno sudjelovanje Baska u *reconquisti* dalo je političke argumente po kojima su neki »velikošpanjolci« (moj izraz) negirali pravo Baska da danas, na temelju kulturne različitosti, traže autonomnost. Tumačilo se da su i oni imali sastavnu ulogu u nacionalnom razvitku i izgradnji Španjolske (str. 168, 169).

Do kraja srednjeg vijeka, unatoč bitnim promjenama društvenih i gospodarskih uvjeta, u baskijskim pokrajinama ostalo je još mnogo prijašnjih običaja iz seoskog života. Pastirstvo je dalje bila dominantna djelatnost; ostale su karakteristične proširene porodice s prevlašću jednog glavara; možda su se zadržali i specifični pogrebni običaji. Osim toga, glave porodica redovito su vijekali pred mjesnim crkvama. Ipak, seoski život uvukao se u novi okvir zajedno s gradskim životom. Na čelu svake pokrajine, a pod vlašću vladara, stajala je hunta sastavljena uglavnom od seoskih predstavnika, ali i od gradskih. Razvoj trgovine željeza dao je novu dimenziju seosko-gradskim odnosima jer su se glavni punktovi nove industrije nalazili u do tada ruralnim područjima, osobito u Guipúzcoji. No Baski, prema Collinsu, dotad još nisu razvili neki osjećaj posebne »državnosti« (sic!), a njihov je jezik i dalje bio isključen kao sredstvo više kulture. Ipak, povlačenje tog jezika s područja Alave i dijela Navarre još nije nastupilo (str. 254—256).

Tek su početkom 16. stoljeća baskijski jezik i kultura dobili veću pažnju, i to u razdoblju kada su otkrića u Indima i Americi uvjetovala svojevrstnu »etnološku revoluciju«, prema riječima Collinsa (str. 256, 257). Tada su Baski dobili i svoga prvog povjesničara, Estebana de Garibaya, koji je 1571. objavio rad o njihovoj prošlosti *Compendio Historial*.

Garibay je razradio tezu da su Baski potekli od Jafetova sina Tubala, i to na temelju usporedbe baskijskih toponima i onih iz Biblije i Armenije (gdje je navodno pristala Noeova arka). Smatrao je da je baskijski jezik nastao nakon propasti babilonske kule i da je bio najstariji jezik u Španjolskoj. S tim u vezi tumačio je da Indijanci lako nauče ovaj drevni govor (str. 258, 269).

U 16. stoljeću Baskima se priznala prilična autonomnost, kao što svjedoče *fueros* Vizcaye i Guipúzcoje i *fuero general* Navarre. Collins tvrdi da se u to vrijeme čak inkvizicija ustručavala djelovati na baskijskom području. To stanje nije, međutim, dugo trajalo. Strah od hereze i nepovjerenje prema njihovoj neobičnom i malo poznatom jeziku nije pomoglo Baskima. Osim to-

ga, Kastilija je apsorbirala ostatke Navarre 1514. Sredinom idućeg stoljeća baskijske zemlje bile su trajno podijeljene između Španjolske i Francuske. Od tada datira oštra međunarodna granica koja je zamijenila mnogo labavije političke demarkacije u srednjem vijeku (str. 259).

Industrijalizacija baskijskih regija imala je znatan učinak na njihovu etničku strukturu. Došlo je do snažne imigracije stanovništva u potrazi za poslom iz južnijih dijelova Španjolske, tako da su Baski postali manjine u vlastitim krajevima. Istovremeno mnogi se Baski počele seliti ne samo u Latinsku Ameriku nego i u Sjevernu (npr. u Nevadu). Potomci baskijskih emigranata, koji su sačuvali stanovitu etničku samosvijest, sada su brojniji od svih evropskih Baska zajedno (str. 260).

Pri kraju svog rada, Collins uspoređuje različitu suvremenu perspektivu francuskih i španjolskih Baska. Potonji su, dakako, mnogo glasnjiji u traženju autonomije — ne misli se, međutim, samo na terorističke ispade. Na osnovnom planu bitna je razlika da francuski Baski (u provincijama Labourd, Soule i Basse Navarre) žive u ekonomski nerazvijenom području koji uglavnom ima samo turistički značaj za francusku privredu. Južno od Pireneja, baskijski nacionalizam javlja se uslijed problema industrijskog društva u padu (ili stagnaciji). Pored toga, zbog daljnje imigracije iz drugih dijelova Španjolske baskijskom stanovništvu prijeti stanovita opasnost gubitka kulturne posebnosti (str. 261).

Naposlijetku, Collins svoju monografiju zaključuje riječima koje se mogu izreći gotovo za svaku etničku skupinu. Naime, prema njemu: »Prošlost nas poučava da su Baski, bez obzira koliko su toga bili svijesni, sačuvali poseban identitet i da su iz svoga malog zakutka svijeta kao i u mnogim drugim krajevima dali vlastiti doprinos složenoj mreži ljudske povijesti« (str. 261). Vodeći računa i o općoj dimenziji, srednjovjekovna historija Baska morala bi se uzeti u obzir i u istraživanjima drugih etničkih zajednica. No i pored toga, postojanost baskijskog govora od najranijih vremena potvrđuje da se ljudske specifičnosti mogu održati unatoč utjecajima većinskih (dominirajućih) kultura. Kao što je

Collins na nekoliko mjesta naglasio — to nije bio tek odraz geografske (i druge) izolacije.

Emil Heršak

Krinka Vidaković

KULTURA ŠPANSKIH JEVREJA NA JUGOSLOVENSKOM TLU

Sarajevo: Svjetlost, 1986.

Ova je knjiga nastala kao rezultat višegodišnjeg istraživanja bogate kulturne baštine Židova koji su se na području današnje Jugoslavije počeli doseljavati nakon izгона iz Španjolske godine 1492. Ona je ujedno i doktorska radnja autorice, koju je izradila u Institutu za književnost i umetnost u Beogradu i obranila na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Iako je tek jedno u nizu djela napisanih o povijesti i kulturi sefardskih Židova u Jugoslaviji, ovaj rad zaslužuje osobitu pažnju zbog svoje temeljitosti, sistematičnosti i stručnosti, kada je riječ o jeziku i književnom stvaralaštvu naših Sefarda. Od godine 1911, kada je sarajevski nadrabrin dr Moric Levi objavio svoju knjigu »Sefardi u Bosni« pa do danas, imali smo priliku upoznati se sa vrlo mnogo publikacija i članaka koji su se bavili pojedinim aspektima duhovnoga ili privrednog života, običaja, umjetnosti jezika i književnosti ove neobično zanimljive zajednice u Dalmaciji, Bosni, Srbiji i Makedoniji. Ipak, ova knjiga nastoji sveobuhvatno prikazati i analizirati kulturne interakcije sefardskih Židova i njihove okoline, a posebice njihov nezanimljiv doprinos kulturnom bogatstvu i nasljeđu svih nas.

Radi što boljeg pregleda opširne problematike, knjiga je podijeljena u dva dijela (pet poglavlja). Prvi dio, »Kulturni život«, govori o organizaciji kulturnog života, židovskim glasilima, te novijoj sefardskoj književnosti, a drugi dio — »Narodna poezija« sadrži dva poglavlja: »Sefardski romansero u evropskom kontekstu« i »Sefardska poezija u jevrejskom kontekstu«.

U okolnosti pod kojima je nastala i razvijala se sefardska kultura u Jugoslaviji, autorica nas uvodi dosta sažetim pregledom povijesnih prilika u vezi s izgonom iz Španjolske krajem 15. stoljeća, te opisom doseljavanja Sefarda u naše krajeve i njihova političko-

ga, socijalnog i kulturnog položaja u Turskom Carstvu.

Povijest sefardskoga književnog stvaralaštva ilustrirana je opisom razvoja židovskog tiskarstva od samih početaka u 15. i 16. stoljeću u Italiji, Portugalu i Španjolskoj pa do novijih vremena. Posebno je dan i opis židovskog tiskarstva i književnog stvaralaštva u Turskoj i Solunu (gdje su štampane i prve knjige sefardskih autora iz Srbije i Makedonije) i, naravno, opis židovske izdavačke djelatnosti u našim krajevima, koja počinje tek u 19. stoljeću u Beogradu, a poslije i u drugim gradovima.

Analizom školskog sistema u židovskim zajednicama na području današnje Jugoslavije prikazan je razvoj opće pismenosti ove populacije. Autorica nas upoznaje kako sa svjetovnim, tako i s vjerskim obrazovanjem počev od 1617, kad je u Beogradu osnovana čuvena Ješiva rabina J. Lerme, pa sve do početka drugoga svjetskog rata. Isto tako, prikazuje i djelatnost najznačajnijih sefardskih društava koja su njegovala sefardsku kulturu u nas.

Prikazan je i razvoj sefardske periodike u nas, još od pojave prvog časopisa na ladinu jeziku — »El amigo del puevlo« u Beogradu godine 1887. Posebno detaljno analiziran je doprinos širenju sefardske kulture koji je imao tjednik »Jevrejski glas«, koji je izlazio u Sarajevu od 1928. pa sve do godine 1941.

U poglavlju »Nova sefardska književnost« prikazana je bogata stvaralačka djelatnost najvažnijih naših pisaca na ladinu, kao što su bili Abraham Kapon, Laura Papo — La Bohoreta, Sabetaj Džoen, Haim Davičo i drugi. Opširno je prikazana njihova dramska djelatnost, te njihovo prozno i pjesničko stvaralaštvo.

U drugom dijelu knjige, Krinka Vidaković vrlo temeljito i opširno analizira elemente sefardske književnosti (formu, sadržaj, itd.) u našim krajevima i postavlja ih u odnos prema narodnoj književnosti drugih evropskih naroda, stavljajući naglasak na sve ono što je zajedničko, te opisujući istovremeno elemente karakteristične samo za sefardsko nasljeđe. Time uspijeva prikazati značajne uzajamne utjecaje ovoga židovskog stvaralaštva i duhovnih kretanja sredina u kojima su oni ži-